

ALAŞEHİRLİ KADI MUHAMMED, HAYATI VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

Alaşehirli Kadi Muhammed, His Life And Literary Personality

Haluk AYDIN*

Alaşehirli
Kadı
Muhammed

450

ÖZ

Araştırmanın Temelleri: Alaşehirli Kadı Muhammed'in eserinde, edebi kişiliğinin görünümü.

Araştırmanın Amacı: Divan'ında Kadı mahlasını kullanan, Alaşehirli olduğunu söyleyen ve hayatı hakkında kaynaklarda çok az bilgi bulunan şairin, eserinden yola çıkarak edebi kişiliğinin ortaya konulması ve hayatı hakkında bilgilerin değerlendirilmesi.

Veri Kaynakları: Şairin bilinen tek eseri olan Divan'ı.

Ana Tartışma: Bilinen kaynaklarda biyografisi hakkında çok az bilgi bulunan Alaşehirli Kadı Muhammed Efendi'nin hayatı ve edebi kişiliğinin, eserinden hareketle değerlendirilmesi ve eserinde ön plana çıkan tasavvufi kişiliğinin ortaya konulması.

Sonuçlar: Mesleği kadılık olan şairin adı, Muhammed, mahlası, "Kadı"dır. Hayatı, Aydın'a (bugün Manisa'ya) bağlı Alaşehir'de geçmiş; orada vefat etmiştir. En belirgin özelliği olarak tasavvufi kişiliği görülmektedir, şiirlerinde sık sık bağlı bulunduğu Halvetîlikten söz eder. Mürettep bir Divan sahibi olan şair, genel hatlarıyla klâsik Türk edebiyatının şiir anlayışını başarılı biçimde yansıtmaktadır. Divan'ında didaktik üslup oldukça belirgindir.

Anahtar Kelimeler: Kadı, Muhammed, Divan, Alaşehir.

ABSTRACT

Bases of Research: The aspect of poet's literary character, in Alaşehirli Kadı Muhammed's work.

Purpose of Reserch: Examination of poet's literary character departing from his work and evaluation of the data dealing with his life. Poet uses Kadi as his pen name and says he is from Alaşehir. It is very hard to find any information about his life in bibliographical sources.

Resourches of Data: The only work of the poet: his Divan

Main Discussion: Our main aim is to examine the poet mystical character, his life and Works which is reflected in his Divan. There is very little information about Kadı Muhammed Efendi in bibliographical sources.

Conclusions: By profession the poet is a judge (in İslamic court) and uses Kadi as his pen name. He lived in village of Alaşehir of Aydın (Today's Manisa) and died there. His significant appearance relays on his mystical character, and he mentions many times the term Halveti in his poems. Having a regular Divan the poet reflects a classical stand in his poems conforming with classical Divan poetry. A didactical writing style is especially catches the reader.

Key words: Kadi, Muhammed, Divan, Alaşehir.

1. GİRİŞ

Alaşehirli Kadı Muhammed Efendi, edebiyat tarihimiz içerisinde tanınan, kaynaklarda hakkında yeterli bilgi bulunan bir şair değildir. Buna rağmen, Divan'ının muhtelif kütüphanelerde tespit edebildiğimiz beş yazma nüshası bulunmaktadır¹. Bunların hiçbirinin müellif hatlı nüsha olmaması ve nüshalar arasındaki farklılıkların çokluğu, başka nüshaların da olabileceği fikrini kuvvetlendirmektedir. Klâsik edebiyatımız içerisinde değerlendirdiğimiz birçok şairin eserlerinin günümüze ulaşamadığı göz önüne alındığında, şairin Divan'ının

* Araş. Gör., Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

¹ Kadı Divan'ının şimdiye kadar kütüphane kataloglarına geçmiş ve bizim tespit edebildiğimiz nüshaları şunlardır: 1. Milli Kütüphane, 06 Mil Yz FB 316; 2. Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, 1016; 3. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Kitaphı, 3468; 4. Millet Kütüphanesi, Ali Emirî Efendi (Manzum Eserler), 365; 5. Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi, 449.

bu kadar nüshasının bulunması, en azından belli çevrelerce tanınıp, sevildiği fikrini vermektedir. Süleymaniye Kütüphanesi Reşid Efendi Kitaplığı'nda bulunan nüshada H. 1210 / M. 1795-1796 tarihli istinsah kaydı, şairin ölümünden yaklaşık iki yüz yıl sonra bile şiirlerinin okunduğunun ve istinsah edilmeye değer görüldüğünün en büyük delilidir. Kadı Muhammed Efendi'nin Divan'ı üzerine bugüne kadar yapılmış iki yüksek lisans tezi vardır².

Alaşehirli Kadı Muhammed Efendi Divan'ında 3 kaside, 4 muhammes, 315 gazel ve 2 nâ-tamam gazel bulunmaktadır (Kayalar 2002). Divan'daki kasidelerden ikisi na't, biri de namazla ilgili, klâsik kaside tertibinin dışında bir manzumudur. Dolayısıyla kasideleri yaşadığı dönemden herhangi bir devlet veya tarikat büyüğüne söylenmiş değildir. Şair gazellerinde Arap alfabesindeki her harften kafiye yapmaya özen göstererek, mürettep bir divan oluşturmaya gayret sarf etmiştir. Bu gayreti, Divan'ın nüshalarını istinsah edenlerin de gösterdiğini görüyoruz. Örneğin en az manzumenin bulunduğu Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi'ndeki nüshada sadece 87 gazel olmasına rağmen, her harften en az bir gazel bulunmaktadır.

2. ALAŞEHİRLİ KADI MUHAMMED EFENDİ'NİN HAYATI

Eski Türk edebiyatı sahasında çalışan araştırmacıların en büyük zorluklarından biri, bu sahada eser vermiş birçok müellifin biyografilerine ulaşmada yaşadıkları güçluktur. Bu durum, sanat bakımından zirveye ulaşmış, hatta Türk edebiyatı tarihinde müstesna yerlere sahip birçok şair ve yazar için söz konusu olduğu gibi, daha geri plânda kalmış eser sahipleri için fazlasıyla geçerlidir. Alaşehirli Kadı Muhammed Efendi de bu şahsiyetlerden biridir. Birçok kaynağı taradığımız halde elde ettiğimiz bilgiler, Divan'ını incelerken ulaştığımız bilgilerden çok fazla değildir.

Alaşehirli Kadı Muhammed Efendi hakkında, şuara tezkirelerinde hiçbir kayıt bulunmamaktadır. Hatta kadılık mesleğini icra eden birçok şair bulunduğu halde "Kadı" mahlasını kullanmış bir başka şaire de, Teşrifatu's-şuarâ'nın haricinde, rastlayamadık. 14. yüzyıl şairlerinden Kadı Burhaneddin, her ne kadar bu ismi ile şöhret bulmuş olsa da şiirlerinde mahlas kullanmamıştır. Güftî'nin Teşrifatu's-şuarâ adlı manzum tezkiresinde bir Kadı'dan bahsedilmektedir³. Bu tezkirede söz konusu Kadı, boş ve saçma sözler söyleyen, şiiri beğenilmez sözlerle dolu olan, hayal mahsulü sözleri kulağa hoş gelmeyen ve şiirin ince anlamını yakalayamamış bir şair biçiminde tavsif edilmiş ve fazlaca kötülenmiştir. Her ne kadar konumuz olan Kadı, sanatçı kişiliği itibarıyla çok yetenekli bir şair olmasa da, tamamen tasavvufi mahiyette olan şiirleri, *herze-perverde* kabul edilecek sözler değildir. Bu sebepten Güftî'nin tezkiresinde bahsedilen Kadı ile konumuz olan Kadı, kanaatimizce aynı kişiler değildir.

Mecelletü'n-Nisab'ta sadece "şair ve Anadolu kadılarından" ifadeleriyle tanımlanan bir Kadı mevcuttur (Müstakim-zade 2000: 345b). Bu kişinin, konumuz olan Kadı olma ihtimalini göz ardı etmiyorsak da, bu kadar bilgiyle kesin bir hükme varamıyoruz.

² Bunlardan biri 2002 yılında Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde H. Aydın tarafından tamamlanan *Alaşehirli Kadı Muhammed Divanı (İnceleme, Tenkitli Metin, Dizin)* adlı tez ve diğeri S. Kayalar tarafından yine aynı tarihte Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlanan *Kadı Divanı (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin)* adlı tezdır. S. Kayalar, Tezin ilk bölümünde 16. yüzyılın genel durumu ve şairin hayatı hakkında kısa bir bilgi vermiş; Divan'ın, karşılaştırdığı 4 nüshasını tanıtmış, dinî ve tasavvufi unsurları üzerine inceleme yapmıştır. Tez, metin kısmıyla sona ermektedir. Tezde şairin edebî kişiliği üzerine ayrıca bir tanıtma yoktur.

³ "Herze-perverde-i kader-râzî / Rûm'da bir de Gâzî-i kâzî // Şi'ri mevhûm-harf u nâ-dîde / Hoş-rakam lîk nâ-pesendide // Nazmu dürr-i hayâli câmi'adur / Dil-hurâş-i hezâr-sâmi'adur // Nağme-i kilik-i nâ-hoş her-bâr / İmde rûh-ı nükteyi âzâr // Nâ-mahal şî'ri fikr-i hâb gibi / Hâne hây-ı diğ-i harâb gibi // Galat-âhengi şî'ri gâh rakam / Hem-çü tahrîr-i müyedâr-ı kalem // Eyle ol şî'r-i nâ-mahal takrîb / Rûh-ı ma'nâyî dâ'imâ ta'zîb // Budur ey mey-perest-i ahbârî / Mey-i ser-cûş-i humm-ı güftârî" (Yılmaz 2001: 189-190).

Ulaştığımız kaynaklarda en sağlam bilgiyi Bursalı Mehmet Tahir Efendi'nin "Osmanlı Müellifleri" adlı eserinde bulduk. Bu eserde, Halvetî şeyhlerinden Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin Marmaravî'den bahsederken "*Alaşehirde Medfun "Kadı" mahlaslı mürettep ârifâne divanı olan Alaşehirli Kadı Muhammed Efendi de bazı karinelere göre Yiğitbaşı şubesinde âşık ve ârif bir zattır.*" (M. Tahir 1972: C.1, 226) diyerek konumuz olan Kadı'dan bahsedilmektedir. Ayrıca, şiirlerinden örnek olarak verdiği

"Nuş eden aşkın şarabın âb-ı kevser istemez

Bağı vaslın seyreden firdevsi âlâdan geçer

Masivayı "Kadiyâ" terk eyle yârin aşkına

Âşık-ı dîdâr olan dünya ve ukbadan geçer" (M. Tahir 1972: C.1, 226)

beyitlerinin incelediğimiz Divan'da bulunması şüpheye yer bırakmamaktadır.

Osmanlı Müellifleri'ndeki bilgiden hareketle Kadı Muhammed Efendi'nin 16. yüzyılda yaşadığını söyleyebiliriz. Çünkü Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin Efendi'nin ölüm tarihi aynı eserde H.910 (M. 1504) olarak gösterilmiştir. Eğer şair, söz konusu eserde bahsedildiği gibi bu şeyhin bağlılarından ise, bu bilgiyi tekzip edecek başka bir bilgiye sahip değiliz, ya aynı zamanda veya ondan sonraki yıllarda yaşamış olmalıdır⁴. Yapmış olduğumuz taramalarda, İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Katalogu'nda şair 2. ciltte ele alınmıştır. Bilindiği üzere bu cilt 17. yüzyılda değerlendirilen şairleri ele almaktadır (Komisyon 1959: C.2, 520-521). Dayandığı kaynağı bilemediğimiz bu bilgi için, bu ihtimali de göz önüne alarak şairin ölüm tarihini 16. yüzyılın sonları ve 17. yüzyılın başları olarak tahmin etmek daha doğru diye düşünüyoruz. Ayrıca Millet Kütüphanesi Ali Emirî Kitaplığı'nda bulunan yazma nüshada, Usulî (ö. 1538), Zaifî (ö. 1556) ve Muhyî (ö.1605) gibi şairlerin manzumelerinin Kadı Divanı'nın devamında bulunması şairin yaşadığı yüzyıl hakkındaki düşüncelerimizi destekler mahiyettedir. Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi'ndeki nüshanın sonunda ise Kânî (ö. 1792), Azbî (17-18. yy.) ve Kâimî'nin (ö. 1680) manzumelerinin bulunması şairin yaşadığı yüzyıl hakkında değilse de nüshanın istinsah edildiği yüzyıl hakkında bize ipucu vermektedir. Bunun yanında Süleymaniye Kütüphanesi Reşid Efendi Kitaplığı'nda bulunan nüshada hicrî 1210 (M. 1795-1796) tarihli istinsah kaydı ve Divan'ın devamında Kâimî Divan'ı bulunmaktadır. (Kayalar 2002: 6).

Kadı Muhammed Efendi'nin, Fuzulî (ö. 1556) ve Hayalî'nin (ö. 1557) bazı beyitlerinden ilham alıp, onlara nazire sayılabilecek manzumeler söylediğini de dikkate alırsak⁵ yaşamış olabileceği yüzyıl konusundaki tahminlerimiz daha da güçlenmiş olur.

Şairin doğum tarihi, doğduğu yer ve hayatı hakkında elimizde yeterli bilgi bulunmamaktadır. Hakkındaki bilgilerimizi daha çok Divan'ından çıkarabiliyoruz. Bu bilgilerden, şairin hayatı hakkında net bir sonuca varılamayacağı da aşikârdır.

⁴ Mehmet Tahir Efendi'nin, şairin Ahmed Şemseddin Efendi'ye intisabına tereddütle yaklaştığını, şairi tanıtırken kullandığı "*bazı karinelere göre*" ifadesinden anlıyoruz. Ahmedîyye adıyla bilinen ve Halvetîliğin bir şubesini oluşturan bu tarikatın Halvetîlikten ayrılan en önemli noktası "*sülûk için esmâ-i seb'ayı tamamladıktan sonra 5 ismin daha eklenerek Allah'ın toplam 12 isminin zikredilmesinin gerekli görülmüş olmasıdır.*" "*Hamse-i zâide*" denilen ve Vehhâb, Fettâh, Vâhid, Ahad ve Samed'den müteşekkil bu 5 isim "*fürû*", *esmâ-i seb'a ise "usûl" mesâbesindedir*" (Ögke 2006: 48). Oysa şair, Divan'ın muhtelif yerlerinde *esmâ-i seb'ayı* zikrederken, *hamse-i zâideden* sadece Vâhid ismini anmaktadır. Şair tarafından bilinçli şekilde kullanıldığını düşündüğümüz *esmâ-i seb'anın* (bkz. yazımızın "Fikrî Kişiliği" bölümü) bütün isimlerinin anılıp da *hamse-i zâidenin* Divan'da yer almaması bu açıdan düşündürücüdür. Ahmed Şemseddin Marmaravî'nin eserleriyle Kadı Muhammed Efendi'nin Divan'ını karşılaştırdığımızda, her ikisinin Halvetî olması ve tasavvufi konulara değinmelerinden kaynaklanan ortaklıkların dışında bir etkileşimden kesin bir biçimde söz etmek mümkün görünmüyor.

⁵ Bkz. yazımızın "Poetikası (Şiir Anlayışı)" bölümü.

Kadı Muhammed Efendi'nin ömrünün büyük bir kısmının Alaşehir'de geçtiğini Divan'ından anlıyoruz. Tahsili ve mesleği dolayısıyla bir ara İstanbul'da bulunma ihtimali de göz önüne alınabilir. Eğer gerçekten Ahmed Şemseddin Marmaravî'nin bağlılarından ise Manisa'ya da gitmiş olabileceğini düşünebiliriz⁶. Başkaca nerelere gittiği hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Şairin hayatı hakkında, Divan'ından ve başka kaynaklardan ulaştığımız bilgileri şöyle sıralayabiliriz:

2.1 Adı, Mahlası

Şairin asıl adı "Muhammed", şiirlerindeki mahlası "Kadı"dır. Bu bilgilere yine kendi Divan'ından ulaşıyoruz:

Bana Alaşehri Hakk Aydın ilin itmiş vatan

Halvetîyem mahlasım Kâdi Muhammed adımız (G.115-9)

Ayrıca "Osmanlı Müellifleri"nde de aynı biçimde "Alaşehirli Kadı Muhammed Efendi" diye anılmaktadır (M. Tahir 1972: C.1, 226). "İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Katalogu"nda ise "Kâzi" maddesinde yer almıştır (Komisyon 1959: C.2, 520).

2.2 Tahsili, Resmî Hizmetleri ve Muhibi

Kadı Muhammed Efendi'nin kadılık yapmış olduğu göz önüne alındığında medrese tahsili almış olduğu açıktır. Ama hangi medresede ve nasıl bir tahsil almış olduğunu bilemiyoruz. Medrese tahsilinden sonra "kaza" yolunu seçerek en küçük idarî birimden mesleğine başlamış olduğunu ve buradan daha ileriye gidemediğini anlıyoruz. Zira kadılık, *"Mansıb ve Paye olmak üzere ikiye ayrılmaktadır, bir makam bilfiil işgal olunur ve orada vazife görülürse buna mansıb, bilfiil işgal olunmaz, sadece bir rütbe derecesi olarak ismen kullanılırsa paye denirdi.*

Osmanlı İmparatorluğunda kaduların mansıbları şu şekilde idi: Nahiye kadısı, Sancak kadısı, Vilâyet kadısı denilen Mevleviyet" (Sertoğlu 1986: 166) bizim konumuz olan Kadı ise,

Yel gibi yeldim seğirdim nice yıl mansıb diyu

Hırmen-i ömrüm hebâya virmişem hey vâ beni (G.289-4)

sözlerinden de anlaşılacağı üzere terfi için bir müddet uğraşmış fakat bilmediğimiz gerekçelerden dolayı sonradan bundan vazgeçmiş, hatta bu uğraşısının pişmanlığını çekmiştir. Anlaşıldığı kadarı ile kadılıkla bir süre meşgul olan şair, daha sonra tarikat yolunu seçerek yaptığı işten dolayı pişmanlık duymuştur,

Kendi cürmüm hod yeterdi Kâdiyâ yevmül-hisâb

Hey nolaydı bâri hâkim olmayaydım kâşki (G.302-7)

Kadı Muhammed Efendi'nin mesleğini icra ederken bazı zorluklarla karşılaştığını ve dönemin idarecileriyle ters düştüğünü, bunun sonucunda mesleğini dahi bırakma noktasına geldiğini yine şiirlerinden yola çıkarak söyleyebiliriz.

Cihândan fârigim dilde ne gussam var ne şâdım ben

Ne azlim havfi var bende ne mansıbla küşâdım ben (G.23-1)

diyen bir kişi ya mesleğini bırakmıştır ya da mesleğinden el çektirilmekten artık korkmayan bir tavır sergilemektedir. Bunun bir başka örneğini ise şu beyitte sergilemektedir,

Yedi iklim rub-i meskûn mülk-i dil sultânyam

Kâdiyâ şâh ü vezîr pâşâyâ yokdur minnetim (G.168-5)

⁶ Ahmed Şemseddin Marmaravî ömrünün büyük bölümünü Manisa'da geçirmiş, Manisa ve civarında irşat faaliyetlerini yürütmüştür (Geniş bilgi için bkz. Ögke 2006).

Kadı Muhammed Efendi'nin memuriyetinin Alaşehir'de geçtiğini biliyoruz, fakat asıl memleketinin neresi olduğu hakkında, Divan'ı dışındaki kaynaklarda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Şiirlerinden yola çıkarak Aydın'ı olduğunu söyleyebiliriz (Gerçi, bugünkü Alaşehir'in idarî olarak Manisa'ya bağlı olsa da eskiden Aydın'a bağlı olduğunu biliyoruz). Divan'ının üç yerinde bunu ifade etmektedir,

Kâdıyâ Aydın ilinden olduğun çün gün gibi
Nûra gark olmuş vücûdun kalbin ise bir ziyâ (G.5-5)

Menşe-i dünyâ vü mâ-fihâ Muhammed nûrudur
Hamdül'illâh Kâdıyâ Aydın ili toprâğıyuz (G.107-5)

Bana Alaşehri Hakk Aydın ilin itmiş vatan
Halvetîyem mahlasım Kâdı Muhammed adımız (G.119-5)

Bunların haricinde Divan'ında, yaşadığı yerlerle ve münasebette bulunduğu kişilerle ilgili bilgi bulunmamaktadır. Halveti olduğunu sıklıkla söyleyen şairin Divan'ında, müntesibi olduğu şeyhin veya hocasının ismi açıkça geçmemektedir. Şu iki beyitte ise *Ahmed* adının hem Hz. Peygamber'i, hem de Ahmed Şemseddin Marmaravî'yi çağrıştıracak biçimde tevriyeli kullandığını düşünebiliriz:

Hazret-i pîr gerçi râh-ı aşkda oldı reh-berüm
Sırr-ı Ahmed'dendür ammâ ma'nide irşâdımız (G.119-3)

Görinse vech-i Ahmed'den aceb mi câna cânânım
Gönül şehrinde'ânı âyîne-i âlem-nümâ buldum (G. 169-4)

Divan'da geçen diğer "Ahmed" adları ise açık bir biçimde Hz. Peygamber'dir.

2.3 Vefatı ve Mezarı

Kadı Muhammed Efendi'nin hayatı gibi ölüm tarihi hakkında da kesin bilgimiz yoktur. Kaç yıl ve hangi tarihler arasında yaşadığı hakkında bir şey söylemek mümkün değildir. Ancak şiirlerini 40 yaşları civarında yazdığını şu beyitten anlıyoruz,

Çihil sâl içre başımdan geçen ahvâl çok sandım
Nazar kıldım hakikatde hemân bir an imiş bildim (G.171-3)

Buna göre divanını tertip ettiği yaş 40'ın üzerinde görünüyor. Bu dönemi 16. yüzyılın ikinci yarısı ve 17. yüzyılın başları kabul edersek, yaşadığı zaman dilimini de aşağı yukarı tahmin edebiliriz. Ancak, divanını tertip ettikten sonra kaç yıl yaşadığı hakkında hiçbir bilgi olmaması tahminleri zorlaştırmaktadır.

Kadı Muhammed Efendi'nin mezarının yeri hakkında tek bilgi yine Osmanlı Müellifleri'nde bulunmaktadır; "*Alaşehirde Medfun*" (M. Tahir 1972: C.1, 226) olarak bu kaynakta geçen bilgiyi doğrulayacak ek malzemeye veya belgelere sahip olmadığımız gibi aksini de söyleyebilecek durumda değiliz. Biz de Alaşehir'de yaptığımız incelemelerde, Kadı Muhammed Efendi'nin mezarını bulamadık.

3. ALAŞEHİRLİ KADI MUHAMMED EFENDİ'NİN KİŞİLİĞİ

Kadı Muhammed Efendi'nin kişiliğini, "Edebî Kişiliği" ve "Fikrî Kişiliği" olmak üzere iki açıdan ele alacağız. Ancak bunu yaparken bütün divan şairlerinde az çok görülebilecek edebî ve fikrî ortak özelliklerden değil de, özellikle şaire has ve onu tanıtmaya yönelik özellikler üzerinde durmaya çalışacağız.

3.1 Edebî Kişiliği

Klâsik Türk edebiyatında, değişik meslek gruplarına dâhil binlerce şair sanatlarını icra etmişlerdir. İyi bir bilgi alt yapısı ve geniş kültür birikimi isteyen klâsik edebiyatımızda şairlerin genelinin medrese eğitimi almış olduğu veya ailesi tarafından iyi eğitilmiş kişiler olduğu açıktır. Şairler arasındaki meslek grupları içerisinde şair kadılar, sayıca en fazla olan meslek grubunu teşkil etmektedirler (İsen 1989: 36⁷). Bunlardan biri olan Kadı Muhammed Efendi'nin yaşadığı dönem itibarıyla adının duyulmamış olmasını, daha çok mahallî bir şair olarak kalmasından ve sanat gücünün çok yüksek olmamasından kaynaklandığını düşünebiliriz. Bunun yanında şairin de aslında adını duyurmak gibi bir kaygısının olmadığı açıktır. O sadece mutasavvıf kişiliğinden kaynaklanan aşkla şiirlerini terennüm etmiş; her ne kadar pek çok kez dile getirilmiş fikirleri ifade etmiş olsa da, daha çok didaktik mahiyet taşıyan manzumeleriyle arkasından hayırla yâd edilmek isteğini dile getirmiştir.

Haşr olunca hayr ile yâd itdüre Kâdı seni

Ehl-i tevhîd meclisinde defter ü divânımız (G.111-5)

Kadı Muhammed Efendi, gazellerinde divan şiirinin klâsik yapısına sıkı sıkıya bağlı kalmıştır. Birçok divan şairinin yaptığı gibi, diğer divan şairlerinin kullandığı vokabüleri, teşbih ve mecazları kullanmıştır. Yer yer güzel ifadelere, sanatlı söyleyişlere ulaşmış olsa da, mutasavvıf kişiliğinden dolayı, çok sık didaktik bir üslup ortaya koymuştur. Şairin divan şiirine kazandırmış olduğu yeni bir üsluptan söz edemeyiz, ancak divan şiirinin mevcut şiir anlayışını genel hatlarıyla ve başarıyla uygulamıştır.

Kadı Divanı'ndaki gazellerde vezin ve kafiye hataları, çok sık olmasa da karşımıza çıkmaktadır. Müellif hatlı nüshaya ulaşamadığımız için bu hataların müstensih hataları mı, yoksa müellif hataları mı olduğunu bilemiyoruz. Yine de Divan, şekil itibarıyla çoğunlukla sağlam gazellerden oluşmaktadır.

3.1.1 Dili

Kadı Muhammed Efendi'nin dili çok ağır sayılmaz. Bazı şiirlerindeki ikili, üçlü terkipler dahi kolayca anlaşılır. Divan'daki Arapça ve Farsça kelimeler ortalama bir divan şairinin rahatlıkla kullandığı, biraz tahsil görmüş kişilerin dahi anlayabileceği türdendir.

Darb-ı mesel, kelâm-ı kibar türünden atasözü ve deyimlere, bunun yanında konuşma ağzına da Divan'ında sık sık yer vermiştir⁸.

3.1.2 Poetikası (Şiir Anlayışı)

Divan şairlerinin hemen hepsi, kendi sanatından, dolayısıyla şiirlerinden söz ettikleri halde Kadı Muhammed Efendi bu anlamda kendisinden çok fazla bahsetmemiştir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi mutasavvıf bir şahsiyet olan şair, didaktik bir üslupla herkesten önce kendisine hitap etmiştir. Belki de Divan'ında şiiriyle en çok övündüğü beyit, kendisini Hz. Peygamber'i düşmanlarına karşı şiiriyle müdafaa eden ve Peygamber'in şairi diye bilinen Arapların ünlü şairi Hassân ibn Sabit'e (M. 563-682) (Banarlı 1971: 129) benzetmiş olduğu şu beyittir:

Medh eylesem aceb midir Kâdı ölünce ben

Asrım da ben dahi olmuşam Hassan Muhammed'e (G.265-7)

⁷ Bu makalede şura tezkirelerinde adı geçen şairlerin meslekleri incelenmiş, tespit edilen 3182 şairden 539'unun (% 16,9) kadılık görevinde bulunduğu belirtilmiştir. Bu sayı ve oran diğer meslek gruplarına göre en yüksek sayı ve orandır.

⁸ Bu deyim, atasözleri ve ifadelerin listesi için bkz. Aydın 2002: 24-26.

Fakat şair, bu benzetmede dahi kendisini uyarma ihtiyacı hissetmiştir:

Tut ki Hassân-ı cihânsın gırre olma şî'rine

İmrûa'l-kays gibi kâfir gelmedi imâne bak (G.146-6)

Şiirleri ile övündüğü bir başka beyitte ise şiirinin değerini şu biçimde vurgulamaktan kaçınmamıştır:

Teşne diller ömr-i sermed isteyenler dinlesün

Her sözümde havz-ı kevser âb-ı hayvân gizlidir (G.61-6)

Kadı Divanı'nda "şî'r" kelimesi sadece bir beyitte geçer, o da yukarıda yazmış olduğumuz beyittir. O, daha çok, şiiri "güftâr", "söz", "defter ü divân" olarak isimlendirmeyi tercih etmiştir. Bu da şiire bir nasihat, öğretme aracı ve hikmetli ifade olarak baktığını ortaya koymaktadır.

Kadı Muhammed Efendi'nin şiir söylemesinin arka plânında, mutasavvıf kişiliği yatmaktadır,

Esrâr-ı Hakkla tûtî-veş hayrân olub bu dem

Bag-ı cihâne şevk ile güftâre gelmişem (G.173-3)

Şiir onun için, derdini ortaya dökme ve paylaşma aracıdır ve hakikaten Divan'ındaki şiirler incelendiğinde görülecektir ki, tamamen bir âh ediş, onun şiirinin genelini kapsamaktadır. Bunu da kendisi şöyle dile getirmektedir:

Bir bülbülüm ki ol gül-i handâna gelmişem

Anın için cihâna ben efgâna gelmişem (G.186-1)

Kadı Muhammed Efendi, muhakkak ki bir şair olarak kendisine daha usta şairleri örnek almış olmalıdır. Bunu Divan'ında en başta kendisini peygamber şairi Hassan'a benzeterek zaten ortaya koymaktadır. Fakat bu benzetme çok klâsik bir benzetmedir. Şairlerin birçoğu bu benzetmeyi yaparak sanatlarının değerini yükseltmek çabasına girmiştir. Öyleyse bizim, şairde asıl aramız gereken etkilenmeler daha belirgin tarzda olmalıdır.

Şiirlerine baktığımızda, mutasavvıflığının etkisinden de olsa gerek, Yunus Emre'yi hatırlatacak söyleyişler dikkati çekmektedir. Bunun haricinde yine Yunus'un,

Hak bir gönül verdi bana ha demeden hayrân olur

Bir dem gelir şâdî olur bir dem gelir giryân olur (Tatçı 1991: 70)

beyti ile başlayan şiiriyle, divanındaki,

Bilmem ne hikmetdür gönül gâh katre gâh ummân olur

Gâh zerreveş pinhân olub gâh gün gibi tâbân olur (G.101-1)

beytiyle başlayan gazeli arasında hem vezin, hem üslup, hem de kafiye açısından büyük benzerlik dikkati çekmektedir. Yine şairin,

Gezer deryâda mâhîler yine deryâyı fehm itmez

Ana benzer cihân ehli dahi Yezdân'ı bilmezler (G.46-2)

beytinin ilk mısraı Hayalî'nin meşhur "Ol mâhîler ki deryâ içredir deryâyı bilmezler" (Tarlan 1992: 107) mısramı çağrıştırmaktadır.

Yine divanında,

Âşık olmuşdur meğer ol zât-ı pür-envâre su

Döğünüb taşlarla eyler sînesin sad-pâre su (G.230-1)

beytiyle başlayan gazel, Fuzulî'nin Su Kaside'siyle aynı vezin ve kafiyeyle sahip olmasının yanında, söyleyiş olarak da benzerlikler göstermektedir.

Buradan Kadı Muhammed Efendi'nin, bu şairlerin şiirlerini okumuş ve onlardan etkilenmiş olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

3.2 Fikrî Kişiliği

Alaşehirli Kadı Muhammed Efendi'nin Divan'ında, dinî ve tasavvufî kavramlar büyük yer tutmaktadır. Bu sebeple onun en belirgin bu özelliği üzerinde durmak gerekir diye düşünüyoruz. Bu özelliği anlamak için ilk önce, tasavvufun temelini oluşturan *vahdet-i vücud* düşüncesinin şiirine yansımaları bilmemiz gerekir.

Şair, sıklıkla bu düşünceyi *vahdet* kelimesiyle dile getirmiştir. Bu kelime bütün mevcudatın Allah'ın esma ve sıfatlarından ibaret olduğu görüşüne dayanan *vahdet-i vücûd* felsefesini ifade eder. Buna göre, Vücut (varlık) birdir. O da Allah'ın vücududur. Bütün varlıklarda ortaya çıkan odur (Uludağ 2005: 371). Şair de, şiirlerinde bu görüş doğrultusunda hareket etmiş, bahr-i vahdet, bağ-ı vahdet, mey-i vahdet, iklim-i vahdet vb. tamlamalarla sıkça bu görüşü dile getirmiştir. Şaire göre, cananla (Allah'la) birlikte olmanın tek yolu, bir katre olan vücudu yok edip, saki-i vahdetin elinden aşk meyini içerek, benliği ortadan kaldırıp, kendinden geçmekle olur. İkilikte (kesrette) kalan vahdetin ne olduğunu anlayamaz. Vahdete ulaşmak içinse muhakkak bir yol gösterici gereklidir. Orada ancak aşk mülkünün seyyahları gezer. Bundan sonra “vahdet iklimine” ulaşılır. Böylelikle, aşk rüzgârı ile dalgalanan vahdet denizi içerisinde cananın cemaline ulaşılır, visale erişilir, bu yüzden vahdete ulaşan oradan ayrılmak istemez:

Cûş itdi bâd-ı aşk ile mevclendi bahr-ı vahdet
Gösterdi bunca âlemi ber-muktezâ-yı hikmet (G.14-1)
Vücûdı mahv olur benlik gider vahdetde olur her-dem
Görür gûş eyler ânunla ne sırdur ne temâşâdur (G.89-3)
İklîm-i vahdet râhına Kâdı gerekdür reh-nümâ
Hergiz cihânda bir kişi mürşidsiz irşâd olmamış (G.130-5)
Bu ne iklimdür diyü sordum birinden Kâdıyâ
Didi vahdet mülkidür gitmez gelen buldun visâl (G.160-8)

Tasavvufta aşılması gereken bir mertebe olan *hayret* makamı da şairin sıkça kullandığı kelimeler arasındadır. Tasavvufta haller ve makamlar vardır. Haller geçici, makamlar sürekli. Sâlik bir makamdan diğerine geçerken bir sarsıntı ve şaşkınlık geçirir. Bu, hayret merhalesidir. Bu merhalede her şeye hayran olan sâlik, sonra bunun sebebini düşünür, yavaş yavaş bir şeyler anlamaya, idrak etmeye başlar. Bunun neticesinde aslında yerinin orası olmadığını anlayan mürit, Allah'ı idrak ile en son makama yani fenâfillah'a ulaşılır (İpekten 1991: 131-132). Divan'da âlem-i hayret, sahrâ-yı hayret, tekye-i hayret, vâdî-i hayret, deşt-i hayret, bahr-i hayret vb. terkiplerle kullanılmıştır. Şair, makamdan makama geçerken hayretin ne olduğunun bilinmesi gerektiğini söyler:

Beden tehniyyede dem-beste cehlse şöyle ser-gerdân
Dönüb nâşi konub göçmezse hayret neydiğin bilmez (G.123-4)
Bunu idrak eden kişi bir yerde karar kılmalıdır:
Kâdıyâ bir hâlde bulam kendümi hayretdeyem
Gâh gider aklım başumdan gâh olur efkâr alur (G.81-5)

Hayret merhalesine ulaşmış sâlikin en büyük tehlikesi gönül alıcı güzelliklere takılıp kalmak ve bundan kurtulamamaktır. Bu noktada akıl devreden çıkar, kişiyi kurtaracak olan şeyse akıldan her zaman üstün görülen gönüldür:

Aşk-ı dil-ber başdan aşdı hayret aldı aklımı

Umarım ola müyesser vasl-ı cânân an-karîb (G.11-3)

Fakat unutulmaması gereken bir şey daha vardır ki, o da Allah'ın inayetidir. Allah'ın yardımı olmadan bu makamdan kurtulmak zordur:

Beni bu vâdi-i hayretde sanma yalnız kaldum

Benüm tevfiğ-i Rabbânî bi-hamdi'llâh refikimdür (G.100-4)

Hayret makamında kişiyi hayran eden aşkın sırlarıdır. Bu sırlar kişiyi mücerret bir halde bırakır:

Senün esrâr-ı aşkundur beni hayrân iden her dem

Ve hem bu tekye-i hayretde uryân olmaga bâis (G.19-3)

Şair bu makamların hepsini geçtiğinin delilini, Divan'ının içerisinde çeşitli şekillerde ifade etmektedir. Bunu kimi zaman açıkça söylemiş, kimi zaman da üstü kapalı bir biçimde göstermeye çalışmıştır. Bu üstü kapalı ifadelerden en belirginini Halvetî tarikatının zikir tertibidir. Halvetîlerde zikir Allah'ın yedi ismiyle yapılır. Buna esma-i seb'a adı verilir ve nefsin yedi mertebesini ifade eder. Bir ismin zikri bitince şeyhin emriyle ötekine geçilir. Lâ-ilâhe-illallah ile başlayan zikir, sırasıyla Allah, Hu, Hakk, Hayy, Kayyum ve en son makama erişenlerce zikredilen Kahhar'dır (Uludağ 2005: 127; Uludağ 1997: 394). Divan'da çeşitli yerlerde bu isimler sırasıyla zikredilerek, adeta bu makamlara ulaştığının düşüncesi verilmiştir:

Yine kılsam nazar Kâdı görünmez göze "illa'llâh"

Şühûd-ı vahdete sâni kamu eşyâyı söyletsen (G.154-7)

Zikr ü fikrim *Hayy u Kayyûm* dilde cân eğlencesi

Olur elbet âb-ı meyve bâğ-bân eğlencesi (G.273-1)

Zikr idüb *Kahhâr*'ı her dem mülket açsam tân mıdur

Tîg-i gam gamdur hemân sâhib-kırân eğlencesi (G.273-5)

Bu beyitlerden hareketle, şairin zamanla tarikat yolunda ilerlediğini ve mürşit konumuna geldiğini söyleyebiliriz. Reşit Efendi 1016 numarada kayıtlı nüshanın sonunda müstensih'in "Temmetü'l-hiyyât Kâdı-i Alaşehrî kuddise-sırrahu azîz" şeklinde düştüğü kayıttaki "kuddise sırrahu" ibaresi, "sırrı mukaddes olsun" anlamında ve ermişler hakkında kullanılan bir duadır (Kayalar 2002: 5). Bunun yanında şair de kendisini

Saladur şark ile garba haber vir Kâdiyâ sen de

Figân ü âh idüb dâ'im bana mürşid diyen gelsün (G.119-6)

beytiyle mürşit olarak ifade etmektedir.

4. SONUÇ

16. yüzyılın ikinci yarısı ve 17. yüzyılın başlarında yaşadığını tahmin ettiğimiz Kadı Muhammed Efendi'nin hayatı hakkında bilgiler çok azdır. Şuara tezkirelerinde ve Halvetî olması sebebiyle incelediğimiz Halvetî şeyhlerinin biyografilerini içeren Sefînetü'l-Evliyâ başta olmak üzere diğer biyografik kaynaklarda adı geçmemektedir. Divan'ından başka eserinin olup olmadığını bilmiyoruz. Ondaki söz eden az sayıdaki kaynaktan ve Divan'ından edindiğimiz bilgilere göre: Mesleği kadılık olan şairin adı "Muhammed"; mahlası, "Kadı"dır.

Hayatı, Aydın'a (bugün Manisa'ya) bağlı Alaşehir'de geçmiş; orada vefat etmiştir. Kadılığı meslek edinmiş şairin, daha sonraları tasavvuf yoluna girerek kadılık gibi adaleti sağlamakla görevli olduğu kadar, sorumluluk ve hak noktasında vebal yüklenen bir işi yapmaktan pişmanlık duyduğunu şiirlerinden anlıyoruz. Belki de bu pişmanlık sebebiyle mesleğini bıraktığını düşündüren manzumeleri vardır.

Kadı Muhammed Efendi'nin şiirlerinde en belirgin özelliği olarak mutasavvıflığını görüyoruz. Onun şiir yazmasının en büyük sebebi de bu olsa gerek. Şiirlerinde sık sık bağlı bulunduğu Halvetîlikten söz eder.

Divan'da kaside olarak sadece peygambere yazılmış iki na't ve kendisine öğüt verici nitelikte olan bir manzumenin bulunması, bunun haricinde bir devlet büyüğüne ya da tasavvuf önderine yazılmış övgünün bulunmaması, şairin şiirlerinde çok defa ifade ettiği "kimseye minnet duymama" duygusunun göstergesidir diye düşünüyoruz.

Şiirlerinin dili anlaşılır, yapısı ise çoğunlukla sağlamdır. Sık olmasa da, anlam gereği vezni göz ardı eden tavrı, didaktik üslubunun tezahürüdür.

KAYNAKÇA

- Aydın, H. (2002). Alaşehirli Kadı Muhammed divanı (inceleme, tenkitli metin, dizin). *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Banarlı, N. S. (1971). *Resimli Türk edebiyatı tarihi c.1*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Bursalı M. Tahir Efendi (1972). *Osmanlı müellifleri*. (Hzl. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen) C.1, İstanbul: Yaylacık Matbaası.
- İpekten, H. (1991). *Nâ'ilî hayatı, edebî kişiliği ve bazı şiirlerinin açıklamaları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- İsen, M. (1989). Divan edebiyatında bir tür: tezkireler. *Milli Eğitim Dergisi*, 83, 22-41 Ankara.
- İz, M. (1997). *Tasavvuf mâhiyeti büyükleri ve tarikatler* (6. basım), İstanbul: Kitabevi.
- Kayalar, S. (2002). Kâdı Dîvânı (inceleme-karşılaştırmalı metin). *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Komisyon (1959). *İstanbul kütüphaneleri Türkçe yazma divanlar kataloğu, C.2*. İstanbul: Maarif Basımevi.
- Levend, A. S. (1984). *Divan edebiyatı kelimeler ve remizler mazmunlar ve mefhumlar*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Müstakim-zade Süleyman Sa'deddin Efendi (2000). *Mecellet'ün-nisâb* (Tıpkı Basım), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ögke, A. (2006). *Yiğitbaşı Velî Ahmed Şemseddin-i Marmaravî hayatı, eserleri ve tasavvufî görüşleri* (2. basım). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Pala, İ. (1989). *Ansiklopedik divân şiiri sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sertoğlu, M. (1986). *Osmanlı tarih lûgatı*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Tarlan, A. N. (1992). *Hayâlî divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tatçı, M. (1991). *Yunus Emre divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Uludağ, S. (1997). *Halvetiyye*. TDV İslam ansiklopedisi, Cilt 15, 393-395, İstanbul: Diyanet Vakfı Neşriyat Pazarlama ve Ticaret A.Ş.
- Uludağ, S. (2005). *Tasavvuf terimleri sözlüğü (2. basım)*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Yılmaz, K. (2001). *Güftü ve teşrîfâtü's-şu'arâsı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Alaşehirli
Kadı
Muhammed

460

Araş. Gör. Haluk AYDIN

24.11.1971 tarihinde İstanbul/Beykoz'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini İstanbul'da tamamladı. 1993-1994 eğitim-öğretim yılında Balıkesir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü kazandı ve 1996-1997 eğitim-öğretim yılında lisans öğrenimini tamamladı.

1997 yılında Balıkesir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne araştırma görevlisi olarak atandı. Halen aynı kurumda bu görevi devam etmektedir.

1998-1999 eğitim-öğretim yılında Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde başladığı yüksek lisansını, Alaşehirli Kadı Muhammed Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin) adlı teziyle 2002 yılında tamamladı. Askerlik hizmetini kısa dönem olarak 2005 yılında Van Jandarma Alay Komutanlığı'nda tamamladı.

2003-2004 eğitim-öğretim yılında Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde başladığı doktora öğrenimi devam etmektedir.